

ДЖЕРЕЛА ЗБАГАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст. НАЗВАМИ ДИКОРΟΣЛИХ ТРАВ

Анотація. На основі даних пам'яток писемності характеризуються нові назви дикорослих трав'янистих рослин, що появилися в українській мові в період ХІХ – початку ХХ ст. З'ясовуються шляхи виникнення цієї лексики, мотиви номінації, походження, творення. Використовується також у міру можливостей аналогічний матеріал інших слов'янських мов.

Ключові слова: назва, номен, мотивація назви, етимологія, українська мова.

Summary. The names of wild grassy plant having appeared in Ukrainian in the 19th and at the beginning of the 20th century have been analyzed. The author uses the written monuments as the material for investigating the vocabulary. The ways of its appearance, origin and formation have been considered. Similar material from other Slavonic languages has been used as far as possible.

Key words: names, name, motivation of the name, etymology, Ukrainian language.

Певна частина назв дикорослих трав, що фіксувалися джерелами староукраїнської мови, у текстах і словниках української мови ХІХ – поч. ХХ ст. не виявляється. Це головним чином назви, наявні в лексиконі Є.Славинецького, зокрема: *бабий морь* 'Lycopodium clavatum', *ко(т)чи(ї) хво(ст)* 'Equisetum arvense', *папоротка*, *поліподія* 'Polypodium vulgare', *багно* 'Lilium martagon', *ша(р)ник* 'Isatis tinctoria', *осе(т) итали(ї)ський*, *осе(т) б'їлы(ї), итали(ї)ски(ї) во(л)чець* 'Carduus' або 'Cirsium', *покрыкь* 'Mandragora officinarum' та ін. Частина таких фітономенів – кальки або переклади латинських і грецьких відповідників: *ме(д)в'їжя лапа*, *ме(д)в'їжя стопа* 'Heracleum spondylium', *двоєнадеся(т)никь* 'Primula veris', *сотниця* 'Centaureum', *тисящникь трава* 'Achillea millefolium' та ін. Деякі створені за зразком польських відповідників (детальніше [Сабадош: 110–137]). Окремі аналогічні лексеми продовжують фіксуватися джерелами української мови ХІХ – поч. ХХ ст., але з іншою семантикою, переставши вживатися з попередніми значеннями, пор., напр., ст.укр. *св'тлиця* 'Euphrasia', *остриця* 'Galium aparine' і новоукр. *світлиця* 'Carthamus tinctoria', 'Rudbeckia lacinata', *остриця* 'Asperugo procumbens', 'Carex', 'Sagina procumbens'.

Переважає більшість ботанічних назв, засвідчених пам'ятками української писемності ХІV–ХVІІІ ст., наявна і в джерелах ХІХ – початку ХХ ст. До кінця ХVІІІ ст. українські назви дикорослих трав в основному сформувалися. Їх основу склали назви праслов'янського походження і інновації староукраїнської мови, більшість яких згодом стає нормативними (деякі зазнали незначних фонетичних змін) в новій українській літературній мові: *багно*, *блекота*, *будяк*, *болиголов*, *бур'ян*, *біловус*, *волошка*, *глуха кропива*, *горицвіт*, *дивина*, *дрік*, *дурман*, *дягель*, *жеруха*, *звіробій*, *калачики*, *комиш*, *кропива*, *кукіль*, *лобода*, *ломикамінь*, *лопух*, *латаття*, *лядвенець*, *материнка*, *мітлиця*, *молодило*, *молочай*, *омег*, *осот*, *осока*, *очерет*, *очиток*, *перекотиполе*, *переступень*, *пирій*, *ряст*, *рогіз*, *розхідник* та ін.

Однак протягом ХІХ – поч. ХХ ст. появляється величезна кількість новотворів, характеристика

яких наявна в нашому наступному викладі. Як виняток подаються також ті номен праслов'янського походження, які вперше фіксуються нашою писемністю саме в цей час.

За браком друкованої площі у цій статті подаємо опис тільки невеликої частини новотворів української мови періоду, зазначеного в заголовку статті, зокрема назви лише однієї з кількох десятків родин, а саме родини **злакові**. При покликанні на джерела фактичного матеріалу зазначаємо тільки деякі з них за таким принципом: у першу чергу називаємо джерело, в якому описуваний номен засвідчується, за нашими даними, вперше. Якщо така фіксація взята з праць ботаніків, спеціальних зібрань української ботанічної номенклатури, то, крім того, покликаємося, якщо це можливо, ще на лексикографічні праці цього (іноді й дещо пізнішого) часу, в яких міститься описувана назва.

Поширена в Степу, на півдні Лісостепу, у Криму, на Закарпатті, рідко на Поліссі рослина *Botriochloa ischaemum* Keng (= *Andropogon ischaemum* L.), представлена в писемних джерелах назвами *бородáč* [Ан.: 33; Lind., II: 267], *бородáта трава́* [Рог.: 111; Гр., I: 87], *бородчатка* [Парт.]. Усі ці назви виникли, видно, як переклади давнішої латинської назви *andropogon* id., яка утворена від гр. *άνήρ*, род.в. *άνδρός* 'мужчина' '(в ботаніці) тичинка' і *πάγων* 'борода', мотивується волосками на кінцях стебел [РО: 269]; пор. ще рос. літ. *бородáč* id. [РУСб.: 167]. Назва *бородáč* id. стала нормативною в сучасній українській літературній мові [СУМ, I: 219; ОВРУ: 468].

Бур'ян пальчатка кров'яна (*Digitaria sanguinalis* Scop. = *Panicum sanguinale* L.) поширений на більшій частині України, але в народі маловідомий, для нього в цей період фіксуються назви *яглох* [Петр.:42], *бор псячий* (буков. [Ні.: 5]), *манне пшоно* [Lind., II: 269], *плескуха* [1890–1891, СБН: 108]. Перша назва утворена від давнього *ягли* 'просо' за подібністю зерен цієї рослини до просяних та вживанням їх у їжу як каші (див. [Mach.: 294]). У найменуванні *бор псячий* перший компонент пояснюється тим, що позначає вид дикого проса, про що також свідчить означення *псячий*, яке в цій назві має загальне значення 'несправжній'. *Манне*

тионо, видно, переклад лат. *gramen tannae* id. [Mach.: 294]. Назва *плескуха* виникла, ймовірно, за подібністю цієї до рослини *Echinochloa crusgalli* (див. нижче, а також [ЕСУМ, IV: 439, 453]).

Для дикої просовидної рослини *Echinochloa crusgalli* (L.) Beauv. (= *Panicum crusgalli* L.), що добре відома по всій Україні, відзначаються назви: *плоску́ха* [РО: 270; Рог.: 130; Гр., III: 197], *плеску́ха* (поділ., сер.наддніпр. та ін. [1886, Мак.: 254]; утворені від слів відповідно *плоский* і *плескати́й* за формою насінин; неточно в [ЕСУМ, IV: 439, 453]; пор. ще біл. діал. *пласку́ха*, *пласку́ша* і под. id. [ЛАБНГ: к. 249]), *просо дике* (степ. [кін. XIX – поч. XX, ib.]; рослина подібна до проса посівного), *бриця* [Ум.], *мишій* [Ан.: 239; Ум., I: 47] (*бриця* і *мишій* перенесені із *Setaria glauca*, пор. [Mach.: 294]), *плавньовий мишій* (степ. [ЯТ: 23]; означення мотивується зростанням рослини у вологих місцях, зокрема в плавнях), *чижик* [Lind., II: 270] (мотив перенесення назви із птаха нам не ясний), *собачник* [Ан.: 239; Ум., III: 224] (утворена від *собака* і мотивується колючим колоссям). Нормативною родовою назвою цієї рослини стала *плоску́ха* [СУМ, VI: 592; ОВРУ: 466].

Батьківщина дикої рослини *Phalaris canariensis* – Канарські острови. Завезена до Європи, вона швидко розповсюдилася, в Україні – подекуди на Поліссі, в Степу, Лісостепу, Південному Криму. Її назви *канар* [Жел.: 332], *канарєчне сім'я* [ib.; Рог.: 131], *канарейне сім'я* [РО: 271], *канаркове сім'я* [Lind., II: 272], *канарейник* [Петр.: 31] перекладені або утворені на основі середньолатинської назви цієї рослини *semen canariense*. Ця трава є основним кормом канарок (канарейок) на їх батьківщині [Mach.: 289]. Тільки флорономен *канар* виник у результаті перенесення значення на власному мовному ґрунті із запозичення *канар* ‘самець канарки’ (неточно в [ЕСУМ, II: 362]). Сучасна укр. літ. назва цієї рослини *канаркóва трава* – пізніше утворення, йому відповідає рос. літ. *канарєечник* id. [ОВРУ: 449].

Переважає кількість назв поширеної на більшій частині України рослини *Anthoxanthum odoratum* пов'язується з її приємним запахом у висушеному стані, це, зокрема: *пахуча трава* [Хл.: 21], *души́ця* (степ. [Левч.; Ан.: 39; Тм., I: 19]; від *дух* за допомогою суф. *-иц-я*), *половні́чка благово́нна* [В.Гик.: 8; Жел.: 691] (*половні́чка* – демінутив від діал. *половні́ця* ‘полуниця’ [Жел.: 691], спорідненого з *половіти* ‘дозріваючи, набувати жовтого кольору (про пшеницю, жито та ін.)’ [СУМ, VII: 89], діал. *пóловинь*, *пóломинь* ‘полум'я’ [ССк.: 252; Он.: 107] < прасл. **polmen-* id., спорідненого з **polěti*, **paliti*; отже, фітономен *половні́чка* мотивується жовтим кольором квітки і стебла рослини, пор. [ЕСУМ, IV: 498]; означення *благово́нна* – переклад лат. *odoratum*), *русáвка пахні́вка* (гуцул. [Шух., I: 20; Гр., IV: 88]), *русянка пахні́вка* [В.Бот.1896: 112]. Компоненти *русáвка* і *русянка* утворені від *русий* і мотивуються тим, що й *половні́чка*. Ще одна назва цієї рослини *томка* (поділ., сер.наддніпр. та ін. [РО: 272; Мак.: 33]; запозичена

від пол. *tomka* (1791), *tonka* id. [Maj., I: 445], які перенесені з рослини *Dipteryx Schreb.*, у свою чергу запозичені від інших мов; пор. нім. *Tonkabohnen*, фр. *fève de tonka* id. і т.д. [Mach.: 288–289; MES: 647]. Із перелічених назв літературною нормою стала затверджена в цій ролі ще в [СБН: 14] *пахуча трава* [ОВРУ: 448].

Для позначення поширеної по всій Україні рослини чаполоч пахуча (*Hierochloë odorata* (L.) Beauv.) уперше писемними джерелами фіксуються назви праслов'янського походження *ча́полоть* [РО: 271; Рог.: 125; Гр., IV: 444] < прасл. **čapolť* id., можливо, *чапол* [Ан.; Шест.], *чапула* [Рог.: 125; Гр., IV: 444] < прасл. **čapolť* id. [Сабадош: 42], а також інновації *за́полоч* [Рог.: 125; Гр., II: 83], *заполоть* (степ., сер.наддніпр. та ін. [Шест.]); обидва варіанти походять від *чаполочь* < *чаполоть* id., зміненого під впливом *за́полоч* ‘кольорові нитки’ та інших слів на *за-*; див. [ЕСУМ, II: 237]), *гірчак* [Рог.: 125; Гр., III: 197] (за гірким смаком рослини; пор. рос. діал. *горькуша*, *горькая трава* і под. id. [Ан.: 167]), *плоску́ха гірка* [Рог.: 125; Гр., III: 197], *плеску́ха* [1886, Мак.: 180], *плоску́шка* [Ан.: 167] (ці назви перенесені з *Echinochloa crusgalli* за подібністю рослин і гірким смаком – див. вище), *пирі́й гірчак* [Гор.-1: 373] (компонент *пирі́й* мотивується зовнішньою подібністю до пирію), *зубрі́вка* [Яв.: 316] (утворено від *зубр*, мотивується, видно, не тільки тим, що цю траву полюбляють зубри – див. [ЕСУМ, II: 282], але й тим, що її як поганий корм не хочуть їсти домашні тварини [Рог.: 125; Ан.: 168]; пор. ще рос. літ. *зубрòвка* id. [РУСб.: 197]), *лядник* [Руб., VII: 31]; пор.рос. літ. *лядник* id. [РУСб.: 223]; від укр. *лядо*, рос. *ляда* ‘пустир, необроблювана земля’ < прасл. **lědo/-a* id., див. [ЕСУМ, III: 335–336; Фасм., I: 549 та ін.; фітономен мотивується місцем зростання рослини). Нормативною в українській мові стала назва *ча́полоч* [СУМ, XI: 268; ОВРУ: 448].

Із інновацій, уживаних для позначення різних видів ковили (*Stipa*), розповсюджених переважно в степових і лісостепових районах, засвідчені наступні: *ті́рса* [Рог.: 138; Гр., IV: 262], *тирза* [Ан.: 344; Гор.-1: 381] (видно, перенесено з рослини *Bromus arvensis* за зовнішньою подібністю, первинний вигляд – *ді́рса*, а варіант *тирза* < *тирса* в результаті асиміляції – див. нижче про назви *Bromus arvensis*), *степчи́на* [Ан.: 344] (від *степ* за місцем поширення [ЕСУМ, V: 410]), *шовкóва трава́* [Рог.: 138; Гр., IV: 507], *бóже ті́ло* (галиц. [Нов.: 102; Гр., IV: 265]). У ряді джерел відзначається *кі́йло* (сх.поліс., слобож. та ін. [Левч.; Жел.: 345; Гр., II: 243 та ін.]), *ке́йло* (зах.укр. [Гр., II: 234]). Нам видається, що непереконливо вважати джерелом цього слова гіпотетичне (незафіксоване писемністю) **ківло* (< **ковьло*) усупереч [ЕСУМ, II: 444], оскільки, як свідчить варіант *ке́йло*, голосний *і* в *кі́йло* походить не з *о*, а з *е*; пор. ще укр. діал. *кейло́вий* ‘ковилловий’ [Гр., II: 234].

Усі відзначені джерелами назви відомої майже по всій Україні рослини *Milium effusum* – похідні від *прóсо*: *прóсянка* (бойк., галиц., гуцул. [В.Н.з.:

49)], *просовниця* [Петр.: 31], *просяник* [1895, Мак.: 232], *просовик* [1887, СБН: 38], *просівка розсипчата* [В.Бот.1905: 164]. Із них тільки про номен *просянка* можна безсумнівно стверджувати, що він вживається в українських говірках. Пізніше він став нормативним в українській мові [СУМ, VIII: 309; ОВРУ: 446]. Решта, мабуть, переклади лат *miliun* ‘просо’, хоча, може, не варто відкидати власне українське походження їх усіх, тому що подібні назви є і в інших слов’янських, німецькій мовах, а ця рослина своїм колоссям дуже подібна до культурного проса, її зерном годували домашню птицю, мололи його на муку [Маш.: 290].

Найвідоміший у народі по всій Україні вид *Alopecurus pratensis*, який має назви: *кітник луговий* [В.Гик.: 8; Жел.: 344] (*кітник* – від діал. *кіта* ‘китиця’, ‘вольт злакових рослин’, мотивується формою суцвіття [ЕСУМ, II: 439]), *дике жито* [ЯТ: 8] (за подібністю суцвіття до колоса жита; пор. рос. *ржаник* id. [Ан.: 25]), *пирій* [Ум.; Тм., I: 185], *пирей* [Ан.: 25] (назва перенесена з *Elytrigia repens* у зв’язку з подібністю рослин; пор. рос. діал. (арханг.) *пырей*, *пыр* id. [ib.]), *смішне зілля* (буков. [Ні.: 2]), *мушка пшенична* (бойк.-галиц. [В.Н.з.: 38]; компонент *мушка* – результат переосмислення діал. *мушка* ‘жіноча зачіска з напуском волосся, що зачісується на вуха; начоси’ [ЕСУМ, III: 544] за зовнішньою формою пухнастого колоска рослини; означення *пшенична* пояснюється, мабуть, зростанням рослини в посівах пшениці), *лисій хвіст* (степ. та ін. [Lind., II: 274]), *лисохвіст* (сер.наддніпр. та ін. [1891, СБН: 9]; останні дві назви – кальки лат. *alopercurus*, утвореного від гр. *ἀλώπηξ* ‘лис’ і *οὐρά* ‘хвіст’; цей фітономен, як і попередній, мотивується подібністю пухнастого колоска рослини до лисячого хвоста, див. ще [ЕСУМ, III: 243]), *батлачик* (слобож., степ. [Гор.: 3; Шест.]). Остання назва, видно, тюркізм; пор. тат. *batmanşaq* ‘Трапа natans’; пор. ще рос. діал. *батманцук*, *батланцук* і под. id., ‘*Sagittaria*’, ‘*Scorzonera tuberosa*’ [Мерк.: 134], *батлачик* ‘*Alopecurus*’, біл. *батлачык*, *батланчык* id. [ЭСБМ, I: 329], пор. ще [ЕСУМ, I: 151].

Інші види рослин цього роду, зокрема ‘*Alopecurus aequalis* Sobol. (= *Alopecurus fulvus* Smith)’ має такі назви: *хвостики* (сер.наддніпр., степ. [ЯЧ: 112; ЯТ]), *мишачий хвостик* (степ. [ЯТ: 8]). Подібні назви в чеській мові В.Махек вважає утвореннями за зразком лат. *alopercurus*, у якому друга частина (*-urus*) має значення ‘хвіст’ < гр. (див. вище) [Маш.: 291], хоча, як нам видається, їх виникнення можливе й на власному мовному ґрунті, адже колосок рослини дуже нагадує хвостик тварини. Для виду *Alopecurus gemiculatus* джерела засвідчують назви *поплавник* [Ан.: 25]; від *плівати* за зростанням рослини біля водоймищ, на вологих ґрунтах. Вид *Alopecurus arundinacens* називається *чорнохвостик* (степ. [Шест.]), *сироголоватень* [Ан.: 25; Гор.-1: 367]. компонент *чорн-* першого номена зумовлений кольором колоска, а частини композита *сироголоватень* утворені від *сирій* і *голова*, мотивуючись формою колоска рослини,

див. ще [ЕСУМ, V: 243]. В українській літературній мові нормативними назвами роду *Alopecurus* стали *кітник* та *лисохвіст* [СУМ, IV: 491; ВТССУМ: 538, 615; ОВРУ: 450].

Майже всі назви, які стосуються рослин роду *Agrostis*, фактично торкаються виду *Agrostis tenuis* Sibth. (= *Agrostis vulgaris* With.), поширеного на більшій частині України. Поряд з найхарактернішою для всіх українських говорів назвою *мітлиця* [В.Гик.; Ум., III: 92; Гр., II: 434 та ін.] (< прасл. **metьlica* id. [Сабадош: 41]) із цим значенням зафіксовані спільнокореневі *митльниця* (буков. [Ні.: 2]), *метлюк* (бойк.-галиц. [В.Н.з.: 37]), *метлюха* (поділ. [1913, Мак.: 17]), а також *половуха*, *половухка* (бойк.-галиц. [В.Н.з.: 37]; від *половити* ‘дозріваючи, набувати жовтого кольору’ [СУМ, VII: 89]; у народі підмічено, що з усіх трав ця найшвидше половіє, тому непридатна для паші [Мел.: 18–19]), *одностеблиця* (бойк. [Гоц., 1899: 130]), *тонконіг* [Тм., I: 202] (обидва композити мотивуються тонким довгим стеблом, остання назва перенесена з видів *Poa*, див. нижче), *утльци* мн. [Шейк., V/2: 25] (утворено від *утлий*, *вътлий* ‘слабий, ненадійний’ [СУМ, I: 789; X: 515] < прасл. **тъль* id., а первинно ‘бездонний, з поганим дном’ [ЕСУМ, I: 440–441; Фасм., IV: 175], проте дехто пов’язує це праслов’янське слово з **тълѣти* ‘глїти, гнити’ тобто цей флорономен мотивується слабким стеблом), *моچار* [Гор.: 3] (перенесено з діал. *моچار* ‘болотне місце’ [Гр., II: 450] за вологим місцем зростання), *полевиця* (степ. [Lind., II: 280]; як і рос. літ. *полевица* id., виникло за тим же принципом номінації, що й лат. *agrostis* id., утворене від гр. *αγρός* ‘поле’ за місцем зростання рослини [РО: 274]). Нормативною в українській мові стала назва *польовіця* (поряд із *мітлиця*) [СУМ, VII: 110; ОВРУ: 447].

Інший вид мітлиці *Agrostis stolonifera* L. (= *Agrostis alba* L.), який також поширений майже по всій Україні, має такі назви, як *м’ятлиця* [Рог.: 110; Жел.: 462; Гр., II: 459], *метеліця* [РО: 274; Жел.: 436; Гр., I: 420]. *Метеліця* пов’язується з *месті*, як і *мітлиця* ‘*Agrostis tennіs*’, а *м’ятлиця*, очевидно, результат давньої фонетичної зміни основи *met-* ‘мести’ (як у *мітлиця*) в *met-* ‘мутити’ (як у рос. заст. *мясті* ‘бентежити’, укр. *сум’яття*); пор. також рос. діал. *мятліка* ‘*Agrostis alba*’, біл. діал. *мятліца* id. [ЕСУМ, III: 548, 549; Фасм., III: 31, 32].

Дуже подібна до *Agrostis tenuis* і також зростає майже по всій Україні рослина *Apera spica-venti* Beauv. (= *Agrostis spica-venti* L., *Aira spica-venti*), яка раніше так само належала до роду *Agrostis*, у джерелах засвідчена назвами *мітля* (волин.), *мітлічина* (галиц.) [В.Пч., I: 8], *метль* [Рог.: 111; Жел.: 436; Гр., II: 420], *мітельник* [Жел.: 444], *метеліця* (галиц. [В.Н.з.: 38]). Перша назва – результат перенесення значення із загальнонародного *мітля* ‘віник’ за формою суцвіття, інші, крім *метеліця* (про неї див. у попередньому абзаці), – деривати від *мітля*, див. ще [ЕСУМ, III: 486]. Етимологічно прозорими є також найменування

цієї рослини *пух-трава* [Ан.: 18] (пор. рос. діал. *пух* id. [іб.] і *просянка* [іб.], утворена від *просо* за подібністю до проса. Важко пояснити походження номенів *шмовда* (лемк. [В.Н.з.: 38]). Нормативною родовою назвою цієї рослини стала лексема *метл* [СУМ, IV: 690; ОВРУ: 447].

Назви поширеної по всій Україні рослини *Calamagrostis epideios* Roth мотивуються переважно її подібністю до інших рослин, пор.: *чáполоть*, *чáпу́га* [Рог.: 115], *чáполоч*, *чáпу́ла* [Волк.: 176] (усі ці назви фіксуються також у [Гр., IV: 444], перенесені з *Nierogloë odorata* – див. вище), *шувар* (буков. [Ні.: 3]; перенесено з *Asogus salamus*), *черётніця* (гуцул. та ін. [Жел.: 1067; Шух., I: 20; Гр., IV: 456 та ін.], *черетянка* (слобож. [Гор.: 6]; останні два – суфіксальні утворення від діал. *черет* ‘*Phragmites communis*’), *камиш степовий* (херс. [Ан.: 75]; за подібністю до комиша). Схожістю з іншими реаліями пояснюються і назви *кунішник* [Рог.: 115; Жел.: 389; Гр., II: 325] (від *куничник* унаслідок дисимілятивної зміни *чн > шн*, а *кунічник* утворено за допомогою суф. *-ник* від *куніця* ‘куниця’ за подібністю суцвіття рослини до хвоста куніці або від *куніця* ‘волоть очерету’ [Гр., II: 325], див. ще [ЕСУМ, III: 142]), *колосець* [Шейк.; Ан.: 75] (від *кóлос* за формою суцвіття), *кутóчник* (ниж.наддніпр.; на думку Анненкова результат переосмислення *куток* ‘куток’ [Ан.: 75]; мотивується, можливо, місцем зростання рослини). Віддієслівним дериватом з тим самим суф. *-ник* є номен *ві́йник* id. [іб.; Яв.: 109]; пор. рос. літ. *вэйник* id. [РУСб.: 172]. Затверджена в [СБН: 27] як нормативна родова назва *кунічник* в українській мові до сьогодні зберігає цей статус [ВТССУМ: 597; ОВРУ: 446].

Для трави *Holcus lanatus*, яка зростає в західних районах, Карпатах, у Криму, рідше в Лісостепу, відзначаються назви *солонік* (буков. та ін. [Жел.: 894; Ні.: 7]) *трава медунка* [1881, Мак.: 181], *медівка кудлата* [Хл.: 20]. На перший погляд, всі ці назви ніби пов’язуються з уявленням про щось солодке в цій рослині. Насправді це не так, як стверджує В.Махек, хоча подібні назви є в ряді слов’янських мов, пор. чеський витвір Пресла *medunek* id. на зразок пол. *miodowa trawa*, н.луж. *medlina*, слвц. *medúnok*, серб., хорв. *medunica* id. [Mach.: 288]. Уживана в сучасній українській науковій номенклатурі родова назва цієї рослини *медóва травá* [РУСб.: 169; ОВРУ: 446] вперше запропонована М.Мельником [Мел.: 137]: *медóва травá*.

Зростаюча у вологих місцях Полісся, Карпат, Лісостепу, частково Степу рослина *Deschampsia caespitosa* Beauv. (= *Aira caespitosa* L.) відома в джерелах під назвами: *шерстяниця* (буков. [Ні.: 2]), *рóзвлать подёрниця* (гуцул. [В.Гик.; Жел.: 814; Шух., I: 20; Гр., IV: 36]), *щучка* [1887, СБН: 52]. *Шерстяниця* – від *шерсть* за жорстким стеблом. Компонент *рóзвлать* у другій, складеній, назві не ясний (див. наймовірне припущення про його походження із західнослов’янських мов в [ЕСУМ, V: 106], тому що в чеській і словацькій мовах не вда-

ється виявити неповноголосний іменник, який би відповідав укр. *вóлоть*); другий компонент цієї назви, очевидно, префіксально-суфіксальне похідне від *дерн*. Мотивується густим дерном, утворюваним рослиною. Мотивація переосмисленого демінутива *щучка* не ясна; пор. рос. літ. *щучка* id. Похідне *щучник*, а також *щуча*, *щучка* з цим значенням уперше подаються як непаспортизовані в [Ан.: 18]. Укр. *щучник* id. терміноване вперше в [СБН: 52] і до сьогодні нормативне в українській літературній мові [СУМ, XI: 611; ОВРУ: 445].

Із диких видів вівса найвідоміший у народі злісний бур’ян у посівах зернових *Avena fatua*, який зростає по всій Україні. Для нього у багатьох джерелах досліджуваного періоду вперше фіксується номен праслов’янського походження *вівс* [Б.-Н.: 75; Жел.: 194; Гр., I: 203 та ін.] чи *овс* [Б.-Н.: 256; Рог.: 113; Гр., III: 34 та ін.], *вівс* [галиц.-волин. [В.Н.з.: 39]), *вівсик* (зах.укр. [В.З.Юж.: 7; Гр., I: 203]). Перелічені назви походять від прасл. **ovъs’ugъ/*ovъs’ukъ/*ovъsikъ* id. [Сабадош: 41–42]. Назви цієї рослини, що є інноваційними описуваного тут періоду, можна об’єднати в дві групи. Перша мотивована диким характером рослини: *дикій овес* [Шест.; Коб.: 67 та ін.], *дичóк* (лемк. [1902, Гр., I: 385]), *дикун* (галиц. [Гол.: 515; В.Н.з.: 39]); пор. серб., хорв. *divlji ovas*, *ovas-divljak*, слвн. *divji oves*, *divjak* id. [Сим.: 63]. Друга група номенів пов’язується з чорним кольором: *галак*, *гáлюс* [1894, ЕСУМ, I: 456], *галáй*, *чорногúз* (останній номен перенесений із птаха) [В.Н.з.: 39] – усі з галицьких говірок. На нашу думку, *галáй* і под. слід пов’язувати не з коренем *гол-* < прасл. **galъ/*golъ* ‘голий’ усупереч [ЕСУМ, I: 456], а з праслов’янським омонімом **galъ* ‘чорний’ [ЭССЯ, VI: 96]; пор. той самий принцип номінації в серб., хорв. *crni ovas* id., а також видове означення в іншій науковій латинській назві цієї рослини *Avena nigra* Wallr. [Сим.: 63]. За мотивацією окремо від цих двох груп назв *Avena fatua* знаходиться найменування *скакун* (галиц. [В.Н.з.: 39]) – суфіксальне утворення від *скакати*, мотивується способом розмноження рослини: її насіння легко осипається [Нейшт.: 108–109]. З усіх цих флорономенів нормативним в українській мові став закономірно *вівс* [СУМ, I: 550; ОВРУ: 443], затверджений у цьому статусі ще в [СБН: 21].

Дуже рідкісний вид *Avena nuda* L., що поширений на заході України, відомий у цей час під назвами *овес голий*, *голець* (галиц. [В.Пч., II: 29; Жел.: 148; Гр., I: 300; III: 34]), які мотивуються голою зернівкою цієї рослини [ВРУ: 79]; пор. означення *nudus* ‘голий’ у латинській науковій назві *Avena nuda*.

Звичайна рослина майже на всій українській території *Helictotichon pubescens* Pilg. (= *Avena pubescens* L.) у ряді джерел називається *вівсюнець* [Ан.: 60; Ум. та ін.]. Ця назва утворена від *овес* за схожістю з вівсом культивованим. Інші її назви спільні з *Avena fatua* і з *Agrostis tenua* (див. вище), зокрема: *вівсюг* [Ан.: 60; Тм., I: 143], *овс* [Рог.: 113], *мітліця* [Волк.: 171; Гр., III: 434]. Затвер-

джена до наукового вжитку ще в [СБН: 21], літературною нормою в сучасній українській мові стала з цим значенням назва *вівсюнець* [СУМ, I: 550; ОВРУ: 442].

Зараз дика рослина *Bekmannia eruciformis* Host, яка зростає на більшій частині України, вважається прекрасною кормовою травою [Нейшт.: 109], але в XIX ст. вона була, очевидно, маловідомою, про що свідчать її одиничні назви в обмеженому колі джерел української мови, це, зокрема: *плавньовий пирій* (степ. [Сред.: ЯТ: 10]), *водяний пирей* (степ. [Ан.:63; Шест.]), *житниця* [1886, СБН: 22]. Перші два номени мотивуються подібністю до пирію і вологим місцем зростання, третя назва утворена від *жито* і пояснюється віддаленою схожістю колоска цієї рослини з житним. Її сучасна українська літературна назва *бекманія* [ВТССУМ: 71; ОВРУ: 449] вперше запропонована до наукового вжитку в [Мел.: 49], а потім і в [СБН: 22].

Більшість джерел цього періоду для болотної рослини *Phragmites communis* Trin., яка поширена по всій Україні, фіксує назви, успадковані від староукраїнської мови, а саме: *очерет*, *черет* (< прасл. *čerty id.), *очеретина*, *трость* (< прасл. *trъstь id.), *тростіна*, *троснік*, *комиш* (див. [Жел.: 361, 588, 986, 1067; Гр., II: 275; IV: 287, 456] та ін.), проте поряд з ними появляються й інновації: *тростіннік*, *тростовнік* [Жел.: 987; Тан.: 64], *терстина* (лемк.), *троця* (галиц.) [Волк.: 67; Гр., IV: 288] (деривати від *трость* id., а *терстина*, можливо, полонізм, пор. пол. *trzcina* id.), *троск* (галиц. [Гр., IV: 288] (імовірно, від *трость* у результаті характерного для цих говірок переходу *t' > k*: *місто* – *кісто*, *стіна* – *скіна* і т.д.), *ситнік* [Жел.: 866] (дериват із суфіксом *-ag* від прикметника *ситний*, утвореного від *сит* 'Juncus та ін.' [Сабадош: 43]), *вішай* (галиц. [В.Н.з.: 51]; пор. укр. діал. *вишар* 'Carex acutiformis' [СБН: 32], полт. *вішар* 'минулорічна трава' [Гр., I: 200]; все це похідні від *вишь* 'болотна трава' [XVI, СУМ 16-17 ст., IV: 77] < прасл. *višь id. [ЕСУМ, I: 387]), *куніці* [Волк.: 170; Жел.: 389] (результат перекладу назви звірка за схожістю суцвіття рослини із хвостом куніці або перенесення значення із діал. *куніця* 'волоть очерету' [Гр., II: 325], див. [ЕСУМ, III: 142]), *лучина* [Петр.: 22] (імовірно, перенесено з *лучіна* 'довга тонка тріска' [СУМ, IV: 559] за зовнішнім виглядом стебла цієї рослини, пор. ще [ЕСУМ, III: 315]), *шаш* (закарп. [В.Зак.: 272]; пор. ст.укр. *шашь* 'осока' < угор. *sás* id.), *саш* (закарп.), похідні від нього *сашик* (бойк.), *сашина* (лемк.), *сарішніна* (закарп., надсян.; мабуть, результат спотворення слова *сашина*; пор. пол. *szaszyna* 'Acorus', словц. *šašina* 'очерет, рогіз' [ЕСУМ, V: 185]). Початковий *s* у лексемах *саш*, *сашина* можна пояснити книжним шляхом запозичення закарпатськими говірками угорського слова *sás*. Лексема *сашина* могла появиться з польської мови; пор. пол. діал. *saszyna* id. [Maj., I: 375], мало-пол. *sasina* 'Juncus' замість очікуваного *szaszyna* id. [Br.: 482]. До запозичень слід віднести ще одну

назву рослини *Phragmites communis* – *кугá* [Піск.: 118; ЯТ: 24 та ін.]. Вживає цю назву Т.Шевченко: *Посунули по синій хвилі поміж кугою в Сирдар'ю*. На підставі цієї ілюстрації в [Гр., II: 318] встановлюється значення 'водное растение: Турфа?', що на наш погляд, недостовірно. Вважається, що укр. *кугá* запозичено через рос. *кугá* 'вид комиша' або безпосередньо з якоїсь тюркської мови; пор. караїм., кирг. *коуа* 'рід комиша; айр', караїм. 'очерет', *кууа* 'ситник (Juncus)', тат. діал. *қи́га* id. [ЕСУМ, III: 122; Фасм., II: 398; Меркулова: 54; Радлов, II: 398, 516, 898]. На українському мовному ґрунті значення 'Phragmites (очерет)' слова *кугá* виникло, видно, із значення 'Scirpus (комиш)'; пор. укр. літ. *кугá* 'Schaenoplectus' [СУМ, IV: 383; ОВРУ: 418] (види рослин цього роду раніше належали до роду *Scirpus*).

Назви рослини *Molinia caerulea* Moench, яка розповсюджена по болотах і вологих ґрунтах майже по всій Україні, обумовлені своєрідністю її довгого, прямостоячого голого та твердого стебла, яке має вузлики в основі: *безколінник* [Ан.: 217; СБН: 98], *безколінець* [Парт.; Жел.: 18] (тобто стебло не має 'колін' – вузликів; пор. чes. *bezkolenc* id. [Mach.: 293]), *едностеблиць* [Петр.: 11], *твердостеблиць* [37], *мáявка сiня* [В.Гик.: 10; Гр., II: 414] (*мáявка*, ймовірно, від *мáяти*; *сiня* – за кольором квітки, пор. латинське видове означення *caerulea* 'синя, голуба').

Характерна для степової частини України, зрідка для Карпат, Закарпаття та ін. рослина *Eragrostis minor* Host (= *Eragrostis roaeides* Beauv.) має назви, які відомі переважно в степових говірках: *гусятник*, *вонччка*, *чорна трава* [ЯТ: 16; Мел.: 107]. Перша утворена від *гус* і зумовлена, очевидно, тим, що цю траву охоче поїдають гуси. *Вонччка* – похідна від *вонь*, пояснюється неприємним запахом рослини. Кольором її суцвіття мотивується номен *чорна трава*.

Дуже подібний вид *Eragrostis pilosa* Beauv., який зростає на тій самій території, що й попередній, іменується в степових говірках назвами *гусеніця* і *шовковиця* [ЯТ: 16; Мел.: 107]. Принцип номінації, закладений у першій назві, той самий, що в *гусятник* (див. у попередньому абзаці), а назва *шовковиця*, утворена від *шовк*, мотивується, очевидно, тим, що «нижні гілки волоті при основі мають довгі волосинки» [ВРУ: 84], які нагадують шовкові нитки.

Для рослини *Koeleria cristata* Pers. (= *Koeleria gracilis* Pers.), яка поширена в Степу, Лісостепу, Криму, зрідка в лісних районах, відзначаються номени: *тонконіг* [Сред.: 571; Жел.: 974; Гр., IV: 273] (від *тонкій* і *ногá* за тонким стеблом; пор. рос. літ. *тонконог* id. [РУСб.: 274–275], а також укр. діал. *тонконіг*, уживане на позначення рослин *Festuca ovina*, *Poa trivialis* та ряд інших рослин з довгим і тонким стеблом, див. [СБН: 295]), *куніць* (степ., сер.наддніпр. та ін. [Lind., II: 285; ЯЧ: 113]; пор. ще укр. діал. *туніць*, *тунчак*, *тунчина* id. [СБН: 82], видно, того самого походження, що й *туніць*, *тунчак* 'Festuca ovina' – від *тунáти*, див.

нижче; у слові *кпнѣць* $k < t'$), *чехра* [В.Спис: 31]. Останнє споріднене з укр. діал. *чхр́атий* ‘косматий’, *чхр́атися* ‘чухатися’ [Гр., IV: 466]. У ряді слов’янських мов наявні подібні слова з дуже близькою семантикою; всі вони етимологічні споріднені з прасл. **česrati* (варіант **čexrati*), утвореним за допомогою суф. -r- від *česati* ‘чесати’ (детальніше [ЕССЯ, IV: 33, 90–91; MES: 96; Фасм., IV: 354]). Первинна мотивація назви *чехра* пов’язана, ймовірно, з твердою корою стебла цієї рослини, яке використовували для пряжі, тобто в цій назві той самий мотив номінації, що й у фітономенах *костерева*, *тпчак* і под., які в українських діалектах називають інші рослини з твердою корою. Із поданих вище назв лексема *кпнѣць* було затверджено в [СБН: 82] як термін, і до сьогодні вона з тим самим значенням є нормативною в українській мові [ВТССУМ: 537; ОВРУ: 444], хоча й деетимологізована.

Для рослини *Melica nutans* L., яка поширена в лісних та лісостепових районах, у Карпатах, Криму, у джерелах досліджуваного періоду виявляється тільки дві назви: *осочна травá* (сер.наддніпр. та ін. [ЯЧ: 113]), у якій означення утворене від *осока* ‘Carex’ на основі подібності цих рослин, і *перлова трава* [Lind., II: 291]. В останній означення *перлова* – від *перло́* ‘одна перлина’ за формою насіння; пор. рос. літ. *перловник* ‘Melica’ [РУСб: 244]. Сучас. укр. літ. *перлівка* id. [СУМ, VI: 328; ОВРУ: 460] (мабуть, універб, що утворився на основі складеного номена *перлова трава* id.) уперше запропонував як термін М.Мельник [Мел.: 175–176], цю назву було схвалено для наукового вжитку також у [СБН: 96].

Більшість засвідчених джерелами великої кількості найменувань поширеної на переважній частині України рослини *Triza media* L. мотивується тим, що її колоски постійно трясуться, держать [Нейшт.: 113], пор.: *трясучка* [Рог.: 114; Жел.: 990; Гр., IV: 392 та ін.], *тряска* [Петр.: 38], *трясенець* (буков. [Ні.: 3]), *трусенічка*, *трісенічка* (галиц.-волин.), *трісиру́бичка* (волин.) [В.Н.з.: 40] (від *трясти́* або *трусіти́*; пор. той самий мотив номінації в рос. літ. *трясунка*, біл. діал. *трясу́нька*, чес. *třeslice* і под., слвц. *traslica*, діал. *trasienska*, серб., хорв. *treslica*, слвн. діал. *tresulja* id. [ЕСУМ, V: 665; Mach.: 280; Сим.: 80]; композит *трісиру́бичка* складається з *тріси-* < *тряси-* і *-рубичка*, утвореного від *руб* ‘рубець’, ‘лахміття’; пор. у М. Номиса приказку під № 7199: *Треба прятти, щоб луб’ям не трясти* [ЕСУМ, V: 644]), *дрожáчка* (гуцул. [Жел.: 206; Шух., I: 20; Гр., I: 446]), *здрижник* [Тм., I: 146], *здрижник* [Хл.: 21; Ум.] (від *дрижáти* або діал. *дрожáти* ‘трясти’), *лелійка* [Петр.: 21] (від діал. *леліяти* ‘колихати, хитати’ [Жел.: 401]; *муха* (галиц. [Гавр.: 137; Парт.]; результат переосмислення слова в зв’язку з тим, що маленькі колоски рослини нагадують мухи). Із цих назв нормативною в українській мові стала *трясучка* [СУМ, X: 307; ОВРУ: 459].

Для позначення поширеної в усій Україні рослини *Dactylis glomerata* L. найчастіше в джерелах

української мови зустрічається лексема *грѣтиця* [Жел.: 169; Гр., I: 335 та ін.], без сумніву, пов’язана етимологічно з діал. *грясті́*, *гряду́* ‘швидко і шумно бігти, їхати’ [Гр., I: 334–335] < прасл. **gręsti* < **gręditi* ‘іти, ходити’; інакше в [ЕСУМ, I: 609]. Мотив номінації захований, очевидно, в якійсь особливості рослини. Назва *грѣтиця* id. стала нормативною в українській мові [СУМ, II: 185; ОВРУ: 459]. Ряд інших назв цієї рослини перенесено за схожістю з іншими рослинами, зокрема: *вівсѣк* [Ум., IV: 223], *пурій* [іб., III: 34], *перійка* [іб., I: 111], *мітліця* (буков. та ін. [Рог.: 120; Гр., II: 434]), *житніця* (бойк., галиц., поділ. [В.Н.з.: 43; Мак.: 125]). Номен *купчанка* [В.Бот.1905: 164; Мел.: 94] (від *купка*; пор. пол. *trawa kupkowa*, *kupkówka* id. [Маж., II: 269–270]) пояснюється тим, що колоски цієї рослини зібрані в пучки на кінцях віток волоті [Нейшт.: 113], див. ще [ЕСУМ, III: 149]. Її суцвіття колюче, чим обумовлені назви *собача трава* (галиц. [Гавр.: 138]), *пся трава* [Петр.: 31], *собачка* [В.Гик.]. Цілком можливо, що це переклади нім. *Hundgras* id. [Ан.: 122] (букв. ‘собача трава’; пор. ще пол. *psia trawa* [Маж., II: 270], слвц. діал. *psia tráva* id. [Mach.: 281]). На користь німецького джерела цих назв промовляє ніби й той факт, що цю рослину, яка в молодому віці є доброю пасею, нерідко засівають під назвою *німецький райграс* [Мел.: 95].

Назви рослини *Synosurus cristatus*, відомої в природі на більшій частині України, *гребенячка звичайна* [В.Гик.: 10], *гребенѣчка* [1880, Мак.: 123; Жел.: 158], *гребенник* [Гор.: 8; СБН: 49] мотивуються подібністю колоска до гребеня; пор. рос. літ. *гребѣнник*, *гребневік* [РУСб.: 184], пол. *grzebenica* [XVI, Маж., II: 265], слвц. *hrebienka* id. [Mach.: 281]; пор. ще нім. *Kammgrass* id. [Ан.: 120], утворене від *Kamm* ‘гребінець’ і *grass* ‘трава’. Ймовірно, жорстким суцвіттям пояснюється назва *пся грива* (буков. [Ні.: 5]); пор. лат. *synosurus* id., утворене від гр. *κῶν*, род.в. *κωνός* ‘собака’ та *οὐρά* ‘хвіст’ [Mach.: 281]. Суцвіття цієї рослини складається із багатьох квіток, які нагадують комахи, саме цією ознакою мотивуються назви *мушка* і *мушниця* (бойк.-галиц. [В.Н.з.: 43]). Номени *смїкавка* (бойк., галиц., закарп.), *смичка* (бойк.-галиц.) [іб.] утворені від *смїкати* і зумовлені тим, що стебло рослини легко висмикується із кореня [ЕСУМ, V: 321].

Більшість назв видів *Poa*, які зростають на переважній частині України, етимологічно прозорі: *тонконіг* [Ан.: 261; Жел.: 974; Гр., IV: 273] (див. також вище *тонконіг* ‘*Koeleria cristata*’), *волосніця* [Рог.: 131; Гр., I: 251], *волотниця* [Петр.: 5], *мітліця* [Сред.: 569; Тм., I: 202] (утворені відповідно від *во́лос*, *во́лоть*, *мітла́*, зумовлені волотистим суцвіттям, див. ще [ЕСУМ, I: 421]), *вібіжєка* (зах.укр. [Гол.: 435; Гр., I: 145 та ін.]), *вісипка* (галиц.-волин. [В.Пч., II: 34]: останні два номени відповідно від *вібігáти* і *вісипáти* ‘з’являтися, густо вкриваючи поверхню’, мотивуються тим, що рослина розмножується, крім насіння, також повзучими підземними пагонами, пор. [ЕСУМ, I: 369]),

гусятник (слобож. [Ан.: 261; Ум.]; від *гус*□ пояснюється тим, що це улюблений корм гусей; пор. рос. діал. (сарат.) *гусинник* id. [Ан.: 261]), *лядзька чупринка* (уман. [іб.]; утворене від діал. *лядо* ‘висока місцевість у лісі’, ‘занедбана, поросла травою і чагарником місцевість’ та ін. < прасл. **lędo* ‘необроблена земля’ [ЕСУМ, III: 335–336; Фасм., II: 549] за місцем зростання рослини і слова *чупринка* за волотистим суцвіттям). Не зовсім зрозуміла мотивація назви *віновець* (буков. [НІ.: 9]) і компонента *глодавка* в складеній назві *вібіжка глодавка* [В.Гик.: 10], але їх етимонами є, видно, слова відповідно *віно* ‘придане’ і *глодати*, пор. [ЕСУМ, I: 400, 528]. Із поданих флорономенів нормативним в українській мові став *тонконіг* [СУМ, X: 190; ОВРУ: 456].

У народі на більшій частині України досить добре відомі і розрізняються в назвах два види *Glyceria* – *G. fluitans* R. Br. і *G. maxima* Holmb. (= *G. aquatica* Wahlenb., *G. spectabilis* Mert. et Koch). Для першого виду засвідчені назви: *манна трава* [Рог.: 124; Ум., II: 91], *маннова трава* (поділ. [1913, Мак.: 169]), *лепіх манновий* [В.Спис: 32; Тан.: 60], *манник* (сх.укр., степ. [Lind., II: 298; Гор.: 11; Шм.]). Ці номен пов’язуються зі ст.укр. *манна* id. [Сабадош: 111]; про компонент *лепіх* у назві *лепіх манновий* див. у наступному абзаці. Ще в одному складеному найменуванні цієї трави *мокошина трава* (буков. [НІ.: 6]) означення *мокошина* пов’язане, очевидно, з давньоруською власною назвою *Мокошь* [Ср., II: 164], якою йменувалася язичницька богиня родючості і етимомом якої є прикметник *мокрый*; пор. українські діалектні назви інших болотних рослин: *мокоша* ‘*Nymphae lotus*’, *мокоша пишноцвіта* ‘*Nelumbium speciosum* Willd.’ [Мак.: 2396 244]; див. ще [ЕСУМ, III: 499–500; Фасм., II: 640].

Другий вид *Glyceria maxima* відомий у цей період під назвами *лепіх* (волин. [В.Пч., I: 10; Гр., II: 356]), *лепéх* (галиц. [Жел.: 402; В.Н.з.: 45]), *лепéха* (галиц., волин.), *лепешин*□ (сх.укр.), *лепéш* [В.Н.з.: 45], *віситка* (галиц., волин. [В.Пч., II: 34; Жел.: 86]), *пищики* [Гор.: 11], *ликéрія* [Жел.: 403], *шіварéц білий* (галиц. [В.Н.з.: 45]). Фітономени *лепіх*, *лепéх*, *лепéха* перенесені з *Acorus calamus* (див. [іб.]), добре відомої під цими назвами рослини по всій Україні [СБН: 3], за подібністю листя. *Лепéш*, *лепешин*□ – суфіксальні деривати від *лепéх(а)*. Видно, той самий мотив номінації ліг в основу назви *шіварéц білий*; пор. укр. діал. *шівар*, *шувар*, *шавар* ‘*Acorus calamus*’ [Мак.: 6–7]. *Виситка* мотивується способом розмноження рослин (див. [Нейшт.: 117], а також сказане вище про *віситка* ‘Роа’). Назва *пищики* – результат переосмислення *піщик* ‘дудочка, свистілка’ у зв’язку з порожнистим стеблом рослини; *ликéрія* – запозичення від гр. *γλυκερός* ‘солодкий’, яке мотивується солодким смаком насіння [РО: 282]; пор. латинську родову назву цієї рослини *glyceria*, яка є запозиченням наведеного тут грецького слова. Нормативною в українській літературній мові стала назва *лепешин*□ [СУМ, IV: 478; ОВРУ: 461].

Із численних видів *Festuca* найвідоміший і поширений майже по всій Україні вид *Festuca ovina*, для якого відзначаються назви *кустриця* (бойк., галиц., закарп. [В.Пч., II: 31; Гр., II: 232]; постала внаслідок звуження значення загальнонародного *костриця* ‘внутрішня тверда неволокниста частина стебел прядивних рослин’ [СУМ, IV: 308]), *кострень* (буков. [НІ.: 6]; суфіксальне утворення від діал. *костра* ‘костриця’ [Лис.: 93]), *костерева* [В.Спис], *костерéва*, *кустерéва* [Жел.: 370, 392] (дериват, імовірно, від *костér* ‘*Bromus secalinus*’ < прасл. **kostra* ‘щось тверде’ [ЕСУМ, III: 52–53; ЭССЯ, XI: 158–159]), *тіпéць* [Волк.: 176; Жел.: 967; Гр., IV: 260] (від *тіпáти* ‘терти, очищати волокно конопель, льону і т.п. від костриці’), *тіпчáк* [Шейк.; Гр., IV: 266], *тіпчина* [ЯТ: 17] (останні два номен похідні від *тіпéць* id.). Ця рослина має кілька назв, спільних з іншими схожими рослинами цієї родини, це *мітлиця*, *метлиця* [Рог.: 123; Гр., II: 420, 434], *тонконіг*, *тонконіжка* [Рог.: 123; Жел.: 974; Гр., IV: 273], *вівсюк* [Тм., I: 133].

Спеціальні назви фіксуються для видів *Festuca sulcata* Hack. (*вівс*□*лиця* [Яв.: 107; пор. рос. літ. *овсяница* id. [РУСб: 236], своїм суцвіттям рослина нагадує овес) і *Festuca duriuscula* (*мічка* [Гор.: 10]; перенесено з *мічка* ‘пучок волокон конопель або льону, підготовлений для прядіння’ [СУМ, IV: 722]). Номен *костриця*, затверджений як науковий в [СБН: 62], залишився нормативним в українській мові до сьогодні як назва роду *Festuca* [СУМ, IV: 308; ОВРУ: 451]. Таку саму функцію виконує *вівс*□*лиця* [СУМ, I: 550; РУСб.: 236]. Для видів *Festuca ovina* та *F. sulcata* нормативно вважається назва *тіпчáк* [СУМ, X: 118; РУСб.: 236] (поряд із *костриця*). У слові *тіпчáк* и замість і слід вважати помилкою, яку необхідно виправити (треба *тіпчáк*, бо *тіпáти*).

Крім успадкованих із староукраїнського періоду назв *кукіль*, *пáжить*, *плéвел*, для позначення рослини *Lolium temulentum* (росте в Поліссі, західних лісових районах, у Правобережному Лісостепу) у джерелах описуваного періоду появляється ряд нових номенів, більшість з яких мотивується одурманюючою дією на людину отруйних плодів цього бур’яну (пор. у науковій латинській назві видове означення *temulentum* ‘який п’янить’): *дурійка* (зах.укр. [Гол.: 532; Гавр.: 141; Жел.: 210 та ін.]), *дурéць* (бойк., галиц., гуцул. [Шух., I: 21; В.Н.з.: 48; Гр., I: 456]), *дуріця* (бойк., галиц. [В.Н.з.: 48]; усі ці назви – суфіксальні деривати від *дуріти*), *дурійчиця* (галиц. [1912, Мак.: 124]; похідне, очевидно, від *дурійка* id.), *шалій*, *шаленéць* [В.Бот. 1905: 168], *шелій* (надсян. [1899, Мак.: 215]), *шеленéц* (надсян.), *шелец* (бойк., галиц.), *шаленіця*, *шалі*□*ка*, *шалітра* (закарп.) [В.Н.з.: 48], *шáлька* (бойк. [В.Пч., V: 26]; етимологічно пов’язані з укр. діал. *шаленій* ‘божевільний’, *шал* ‘сказ’ [Гр., IV: 482], етимомом яких є прасл. **šal* < **xěl*-, той самий корінь, що і в рос. *нахál*; у первинному *xěl*-звук *x* перед *ě*(> *ѣ*) змінився в *ш*, а *ѣ* після *ш* рефлексувався в *а* [Фасм., IV: 399; КЭС: 499]), *боліголов* [Жел.: 38] (можливо, перенесено

із *Conium maculatum*, отруйної рослини). Кілька префіксально-суфіксальних утворень мотивується діалектним дієсловом *милітися* ‘помилятися’ (пор. [ССк.: 172], див. ще [Фасм., III: 23; MES: 385]), імовірно, на тій основі, що насіння куколю важко відрізнити від насіння хлібних злаків, це, зокрема: *омилок* (лемк., закарп., бойк. [В.Пч., II: 33; Гр., III: 539]), *омилка* [Жел.: 569], *омилець* (надсян. та ін. [В.Н.з.: 48]). На базі цих назв у результаті народноетимологічного зближення, очевидно, з дієсловом *молоти* виник префіксально-суфіксальний дериват *омолок* (лемк. [В.Бот.1905: 168; Гр., III: 53]).

Інший вид *Lolium* – *L. perenne*, крім спільних назв із попереднім видом (*пажить*, *пажит*, *плевел*), має також специфічні: *пажитниця* [В.Бот.1905: 168] (похідне від *пажит* id.), *райграс* (степ. [Сред.: 568; Тан.: 68]), *райграс англійській* [1896, Хл.: 21]. Останні два варіанти – полонізми; пор. пол. *rajgras*, *rajgras angielski* id. [Маж., II: 452] < англ. *rye grass* ‘райграс (*Arrhenatherum* P.V.), житня трава’, яке утворилося від слів *rye* ‘пажитниця (*Lolium*)’ та *grass* ‘трава’ [СІС: 703; СУМ, V: 17]. Лексема *пажитниця*, затверджена як термін у [СБН: 89], стала нормативною як назва роду *Lolium* L. у сучасній українській літературній мові [СУМ, VI: 14; ОВРУ: 455].

Для рослини *Zerna inermis* Lindm. (= *Bromus inermis* Leys.), яка зростає на всіх українських землях, записано назви, перенесені з пирію (*Elytrigia repens* Newski) або утворені суфіксальним способом від його назви за схожістю рослин, зокрема: *пирій* [Ан.: 71; Гр., III: 152], *перій* [Волк.: 173; Гр., III: 146], *перійка*, *перієв'ятиця* [Жел.: 628; Гр., III: 146].

Більшість видів роду *Bromus* відома під давньою назвою *стóколо*с ч.р., *стóколо*са ж.р. [В.Пч., I: 9; Гр., IV: 209 та ін.] < прасл. **sztokolsъ* id. [Сабодош: 41] (у давніших джерелах української мови виявити цю назву нам не вдалося). Крім того, відзначаються також новотвори, мотивовані схожістю із вівсом: *вівсїлка* [Гр., I: 203], *овсїлка* [РО: 285; Рог.: 114; Жел.: 552], *овсюг* (степ. [Сред.: 568]). Вид *Bromus secalinus* має назву *костїлка* [Рог.: 114; Жел.: 371; Гр., II: 292 та ін.], яка, як і давня *костїрь* [Рог.: 114; Гр., II: 291], утворена від *кость* за твердістю стебла рослини. Записано ще такі назви цієї рослини: *стóколóсник*, *житнїк* [Ан.: 71; Ум., II: 40; Мел.: 54] (перша – від *стóколо*с id., друга – від *жіто* за зростанням у посівах жита), *заглушка* [Жел.: 239] (від *заглушити*, мотивується тим, що цей бур'ян заглушує посіви жита [Мел.: 54]).

Для виду виду *Bromus arvensis* появляются назви *дїрса* [Руб., III: 54], *дїрза* [Гр., I: 384], *осїта* (гуцул.), *шмир* (лемк.) [В.Н.з.: 40; Гр., IV: 506]. Для М.Фасмера донське *тїрса* «темне слово» [Фасм., IV: 132]. *Дїрса* запозичене, ймовірно, через біл. *дырса* (1596) або пол. *dyrsa* (1739), *dersa* id. від лит. *dīrsa*, *dīrsė* id. [Лаучюте: 12], пор. [ЕСУМ, II: 75]. Укр. варіант *дїрза* виник, припускаємо, від *дїрса* id. у результаті асиміляції. Похо-

дження *осїта* не ясне, див. ще [ЕСУМ, IV: 219]). *Шмир*, очевидно, полонізм; пор. пол. *szmer* ‘*Thymus vulgaris*’ (XVI, RS, I: 289), ‘*Th. serpyllum*’ та ін. [Маж., I: 435]. На думку Й.Ростафінського, пол. *szmer* < **szemr*; пор. ст.пол. *szemrzyk* ‘*Th.vulgaris*’ [XVI, RS, I: 289], яке Брюкнер пов’язує із пол. *szemrać* ‘дзюрчати’ [Вг.: 551]. *Осїта* постало, очевидно, із *осїка* в результаті характерного для гуцульських і багатьох інших українських говірок переходу *к > т* (інакше в [ЕСУМ, IV: 219]), мотив номінації не ясний.

Вид *Bromus mollis* називається спеціальними назвами *жміця* [В.Спис] (мабуть, від діал. *жмик* ‘пучок’ за волотистим суцвіттям рослини, пор. [ЕСУМ, II: 201]), *житіць* (сх.укр. [Ан.: 71; ЯЧ: 113; Гр., I: 485]; від *жіто* за місцем зростання).

Трава дуже низьких кормових якостей біловус стиснутий (*Nardus stricta* L.), яка росте на більшій частині України, утворюючи густий дерен із дуже шорстких листків, худоба цю траву не їсть. Цими негативними властивостями рослини мотивується переважна більшість її назв – дериватів від *пес*, *свинїцеть*, *шерсть*: *псїлка*, *псїла* (бойк., галиц., гуцул. [В.Пч., II: 33; Гр., III: 496 та ін.]), *псїлка* (гуцул. [Шух., I: 21]), *псїлка* (зах.укр. [В.З.Юж.: 458; Гр., III: 496]), *псячка* [Петр.: 31], *псїлка*, *псїрка*, *псїрка* (бойк., галиц.), *свинїк* (волин.), *свинниця* (надсян.) [В.Н.з.: 49], *свинїха*, *свинїлка* (галиц. [В.Пч., II: 33; Гр., IV: 106]), *цетячка* [В.Бот. 1905: 170; Ум., IV: 219] (пор. рос. діал. *цетинница* id. [Ан.: 223]), *шерстїлка* [Жел.: 1087]. Ці ознаки лягли в основу номінації композита *острокол* (буков. [Ні.: 8]: листя шорстке і дуже гостре). Кілька суфіксальних дериватів утворені від *сірий* і *сівий*, зумовлені білим кольором відцвілих стебел [Нейшт.: 122; ЕСУМ, IV: 224, 257]: *сірійця* (бойк., галиц. [В.Пч., II: 33; Гр., IV: 128]), *сірòха*, *сівушка* (там само [В.Н.з.: 49]), *сівіця* (лемк. [іб.; Гр., IV: 117]). Номен *мічка* [РО: 289; Рог.: 129; Гр., II: 423] виник унаслідок переосмислення загальнонародного *мічка* ‘пучок волокон льону або конопель, підготовлений для прядіння’ (див. ще [ЕСУМ, III: 469]). За цим самим принципом номінації утворена назва *бородка* [Ан.: 223]. Обидві останні назви мотивуються подібністю густого дерна біловусу до мички або борода. Номен *мічка* був затверджений як науковий в [СБН: 100], цей статус зберіг у науковій номенклатурі до сьогодні [РУСб.: 164; ОВРУ: 463], однак у сучасних загальноновних тлумачних словниках української мови подається із цим значенням як діалектизм (див. [СУМ, IV: 722; ВТССУМ: 669]).

Майже всі інноваційні назви поширеної скрізь в Україні рослини *Elytrigia repens* Newski (= *Agropyrum repens* P.V., *Triticum repens* L.) – деривати успадкованого від староукраїнської мови загальнонародного *пирій* (*перій* і под.) або прикметника того самого кореня *пирієватий* (*перієватий*): *перійка* (галиц. [В.Пч., II: 36; Жел.: 628; Гр., III: 146]), *перієв'ятиця* (бойк.-галиц. [В.Пч., IV: 16; Гр., III: 146]), *перієв'ятка*, *перієв'ятка* (галиц.), *пирієв'ятка* (галиц.-волин.) [В.Н.з.: 59]. Номен

пёрниця (лемк. [іб.; Гр., III: 146]) похідний від др.рус. *пыро* ‘полба, пшениця спельта’ (< прасл. **pyro-ъ* id.); пор. ще пол. *pernica* ‘пирій’ [Мај., II: 793], біл. вузькодialeктне (мінське) *пырніца* id. [ЛАБНГ: к. 248]. І тільки назва *плевельниця* [В.Бот. 1905; Жел.: 658] утворена від *плевел* ‘кукіль’, а *синець* (степ. [ЯТ: 7–8]) – від *сіній* за сизим кольором різновиду пирію, див. [Мел.: 17–18].

Для виду *Agropyron dasyanthum* Ledeb. (= *Triticum dasyanthum* Led.), який зростає у піщаних місцях нижньої течії Дніпра, маловідомий у народі, зафіксовано такі назви: *собакар* (степ.), *ядовитий пирей* [Гор.: 21], *тáлій* [Ан.: 362; Гр., IV: 245]. Перші дві мотивуються отруйністю цієї рослини для худоби [ОВРУ: 437]. Дехто припускає, що номен *тáлій*, можливо, пов’язується із церк.сл. **тáлли** ‘зелена гілка’ < гр. *θαλλίον*, пов’язаного із *θαλλός* id. [ЕСУМ, IV: 508], проте нам видається більш резонно вважати його похідним із суф. *-ій* від тюркізму *тал* [Ум., IV: 106], *тала* ‘вид верби (*Salix pentandra*)’ [Мак.: 325] (див. ще [ЕСУМ, IV: 506]), мотивується, мабуть, місцем зростання рослини – там, де росте *тал(а)*.

Рідкісна рослина *Leymus arenarius* Hochst. (= *Elymus arenarius* L.), яка в Україні зростає тільки в околицях Ковеля та Львова, в більшості джерел позначається найменуваннями *колоснїк* [Ан.: 131; Тм., I: 44; Ум. та ін.], *колоснік* [Ан.: 131; Ум., I: 94], *ячмінь дикий* [Гор.: 9; Ум.; Мак.: 136], *сухостеблиць* [Петр.: 36], *рунїлка* [Гор.: 9; Мак.: 136]. Перші дві назви утворені від *кóлос* і мотивуються довгим (до 15–25 см) густим колосом [ВРУ: 110]; пор. рос. *колосняк* id. [ЕСУМ, II: 521]. Фітономен *ячмінь дикий* пояснюється подібністю до ячменю: пор. пол. *jęczmionka*, чес. *ječmenka*, *ječmenice*, словц. *jačmenica*, хорв. *ječmika*, нім. *Sanderste* id. [Mach.: 283]. Виникнення назви *сухостеблиць* зумовлене особливістю стебла. *Рунїлка* пов’язується, можливо, з дієсловом *рунїти* ‘рипіти, скрипіти’, проте мотив номінації не ясний. Номен *колоснїк*, затверджений в [СБН: 56] до наукового вжитку, залишився нормативним в українській літературній мові до сьогодні [СУМ, IV: 233; ОВРУ: 439].

Аналіз інновацій у назвах дикорослих трав української мови XIX – поч. XX ст. свідчить про те, що в порівнянні з попереднім, староукраїнським, періодом у кілька разів збільшилася загальна кількість і номінованих об’єктів, і особливо флорономів цієї мікротематичної групи лексики.

У цей період у джерелах української мови вперше фіксуються деякі назви праслов’янського походження, які в пам’ятках нашої давнішої писемності нам не вдалося виявити, це, зокрема: *вівсїк*, *вівсїк*, *вівсик* ‘*Avena fatua*’, *столокос* ‘*Bromus*’.

Поповнення новими назвами трав’янистих рослин у період XIX – поч. XX ст. відбувалося трьома основними шляхами – через словотворення, перенесення значення (переосмислення) слів і запозичення готових фітономів з інших мов.

Більше половини однокореневих новотворів виникла в результаті словотворення, переважно суфіксального. Нові назви дикорослих трав утво-

рювалися від субстантивних, ад’єктивних та дієслівних основ. Більша частина суфіксальних дериватів витворилася від іменників за допомогою продуктивних суфіксів *-ник*, *-няк*, *-ець*, *-ниця*, *-анка*, *-ачка*, *-ка*, *-ина* та ін., напр.: *гребенник*, *кітник*, *собачник*, *лепешнїк*, *житнїк*, *колоснїк*, *житець*, *колосець*, *мучниця*, *волотниця*, *черетниця*, *купчанка*, *псїлка*, *шерстїлка*, *гребенячка*, *свинїлка*, *щетїлка*, *перїїлка*, *половічка*, *типчина*, *мітличїна* та ін. Решта суфіксальних похідних утворилася за допомогою малопродуктивних суфіксів *-ар*, *-уха*, *-арка*, *-івка* та ін.: *собакар*, *тростовник*, *вишай*, *кострень*, *свинїха*, *псїрка*, *псїчка*, *просівка*, *степчина* та ін. Найпродуктивнішими формантами відад’єктивних дериватів є суфікси *-ак*, *-ець*, *-ок*, *-иця*, *-ка*, *-уха* і т.д.: *гірчак*, *галак*, *голець*, *шаленець*, *дичок*, *дикун*, *сірїця*, *сивїця*, *вонїчка*, *плоскуха*, *сірїха* тощо. Девербативи виникали за допомогою суфіксів *-ник*, *-ун*, *-ка*, *-авка* та ін., напр.: *війник*, *здрижник*, *скакун*, *тряска*, *вібіжска*, *вісипка*, *маївка*, *смікавка*, *метелїця*, *м’ятлиця*, *половіуха*, *трясучка* і под. Лише кілька інновацій постало префіксально-суфіксальним способом, це: *безколінник*, *безколінець*, *омилок*, *омилка*, *омилець* та деякі ін., твірна основа яких переважно дієслівна та іменникова. Помітну кількість становлять складні найменування, пор.: *сироголоватень*, *одностеблиць*, *твердостеблиць*, *сухостеблиць*, *тонконїг*, *тонконїжка*, *острокол* та ін.

Досить продуктивним джерелом збагачення назв диких трав у цей період є переосмислення слів. Нові найменування приблизно в половині випадків виникають унаслідок перенесення значення всередині ботанічної номенклатури, яке зумовлене схожістю рослин, напр.: *плоскуха*, *плескуха* ‘*Hierochloë odorata*’, ‘*Digitaria sanguinalis*’ < *плоскуха*, *плескуха* ‘*Echinochloa crusgalli*’; *бриця*, *мишій* ‘*Echinochloa crusgalli*’ < ‘*Setaria glauca*’; *пирїй*, *пирей* ‘*Alopecurus pratensis*’ < *пирїй* ‘*Elytrigia repens*’; *шувар* ‘*Calamagrostis epideios*’ < *шувар* ‘*Acorus calamus*’; *болїголов* ‘*Lolium temulentum*’ < *болїголов* ‘*Conium maculatum*’ тощо. Друга половина фітономів появилася через подібність певної рослини до якого-небудь предмета, пор.: *хвостики*, *бородка*, *мушка*, *щучка*, *чорногуз*, *кунци*, *мітлá*, *мичка*, *лучина*, *пищики* та деякі ін.

Переосмислюватися могли і складені назви, якщо вони виникали на основі метафори, пор.: *боже тіло* ‘*Stipa*’, *пся грива* ‘*Cynosurus cristatus*’, *лядька чупринка* ‘*Poa*’ та ще деякі. А взагалі, назви-словосполучення складають досить значну частину у цій групі ботанічної лексики, здебільшого це атрибутивні словосполучення, напр.: *просо дике*, *дике жито*, *ячмінь дикий* і под., *плавньовий мишій*, *кітник луговий*, *осочна трава* та чимало ін.

Іншомовних запозичень у цій мікротематичній групі лексики порівняно мало, зокрема, це полонізми, які здебільшого в свою чергу запозичені з інших мов, пор.: *шмир*, *томка*, *райграс*. Очевидно, до тюркізмів належать ботанічні назви *батлачик*, *кугá*, які до української мови прийшли, треба гадати, через російську. З литовської мови через біло-

руську або польську запозичений номен *дїрса*, з грецької – *ликерія*. Якась частина назв диких трав – це кальки латинських флорономенів: *бородата трава*, *бородчатка*, *манне тионо*, *канарейне* (або *канаркове*, *канаречне*) *сім'я*, *лисій хвіст*, *лисохвіст* і под.

Більшість описаних у цій статті назв дикорослих трав була поширена на незначному ареалі. Помітна частина новотворів цього періоду згодом стала літературною нормою української мови, зок-

рема: *бородáč*, *плоскúха*, *пахúча трава*, *просѣлка*, *лисохвіст*, *польовіця*, *кунічнийк*, *щúчнийк*, *вівсюнець*, *трясúчка*, *тонконіг*, *лепешнѣк*, *костріця*, *вісѣлиця*, *пáжитниця*, *колоснѣк* та деякі інші.

На підставі викладеного в цій статті про назву *тинчáк* ‘*Festuca ovina*, *Festuca sulcata*’, яка закріпилася в українській мові як нормативна в деєтимологізованому вигляді, вважаємо, що необхідно виправити в ній помилку, змінивши *u* на *i*, отже, правильно повинно бути *тинчáк*.

Скорочення назв джерел та літератури

- Ан.* – Анненков Н. Ботанический словарь. – СПб., 1878. – XXI, 645 с.
- Б.-Н.* – Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В.Німчук. – К., 1966. – 423 с.
- В.Бот.1896* – Верхратський І. Ботаніка на висші кляси шкіл середних. Після учебника О.Ростафінського. – Львів, 1896. – 150 с.
- В.Бот.1905* – Верхратський І. Ботаніка на низші кляси шкіл середних. – Львів, 1905. – 238 с.
- В.Гик.* – Гикель Е. Ботаніка для шкіл низших гимназіяльных и реальных / На рус. язык переложив И. Верхратскій. – Львів, 1873. – 208 с.
- В.Зак.* – Верхратський І. Знадобы для пізнання угорско-русских говорів: Словарець // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Львів, 1899. – Т. 30. – С. 201–275.
- В.З.юж.* – Верхратський І. Знадобы до словаря южнорусского. – Львів, 1877. – 86 с.
- В.Н.з.* – Верхратський І. Нові знадобы номенклятури і термінології природописної, народної, збирані між людом // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового тов-ва ім.Шевченка. – Львів, 1908. – Т. 12. – С. 1–84.
- Волк.* – Волков Ф.П. Список растений с народными названиями и этнографическими примечаниями // Записки юго-западного отдела Русск. географ. общества за 1873 г. – К., 1874. – Т. I. – С. 165–178.
- В.Пч.* – Верхратський І. Початки до уложення номенклятури і термінології природописної, народнєй. – Львів, 1864–1872. – Вип. I–V.
- ВРУ* – Визначник рослин України. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 1965. – 877 с.
- В.Спис* – Верхратський І. Спис важнійших виразів з руской ботанічної термінології і номенклятури з оглядом на шкільну науку в висших клясах гімназії. – Львів, 1892. – 48 с.
- ВТССУМ* – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / Укл. і гол. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь, 2005. – 1728 с.
- Гавр.* – Гавришкевич І. Початок до уложення термінології ботанічної руської // Перемишлянин на рік 1852. – Перемишль, 1852. – С. 133–147.
- Гол.* – Дзендзельський Й.О., Ганудель З. Словник української мови Я.Ф.Головацького // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – Пряшів, 1982. – Т. 10. – С. 311–612.
- Гор.* – Горницький К.С. Список русских и немногих инородческих названий растений: Доп. к “Ботаническому словарю” Н.Анненкова. Собрано в период 1859–1886 гг. // Приложение к “Трудам общества испытателей природы при Харьковском университете”. – Харьков, 1886. – Т. 20. – С. 1–22.
- Гор.-1* – Горницький К.С. Список русских и немногих инородческих названий растений: 2-е доп. к “Ботаническому словарю” Н.Анненкова. Собрано в период 1859–1890 гг. // Труды Общества испытателей природы при Харьковском университете. – Харьков, 1890. – Т. 24. – С. 365–383.
- Гоц.* – Гоцкий И.А. Бойковский (словарец слова, употребляемые бойками в селе Ясене в ближайшей окрестности села Перегинска в Стрийских горах) // Временник Ставропигийского института, 1895–1903.
- Гр.* – Словарь української мови: У 4 т. / За ред. Б.Грінченка. – К., 1958–1959.
- ЕСУМ* – Етимологічний словник української мови: У 7 т. – К., 1982–2006. – Т. 1–5.
- Жел.* – Желеховский С., Недільский С. Малорусско-німецкий словарь: У 2 т. – Львів, 1885–1886. – 1121 с.
- КЭС* – Шанский Н.М., Иванов В.В., Шанская Т.В. Краткий этимологический словарь русского языка. – 3-е изд., испр. и доп. – М., 1975. – 543 с.
- ЛАБНГ* – Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: У 5 т. – Мінск, 1993. – Т. I: Раслінны і жы-вельны свет. – 160 с., 368 карт.
- Лаучюте* – Лаучюте Ю.А. Словарь балтизмов в славянских языках. – Л., 1982. – 211 с.
- Левч.* – Левченко М. Опыт русско-украинского словаря. – К., 1874. – IV, 188 с.
- Лис.* – Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К., 1974. – 260 с.
- Мел.* – Мельник М. Українська номенклятура висших ростин. – Львів, 1922. – 356 с.
- Меркулова* – Меркулова В.А. Очерки по русской народной номенклатуре растений: (Травы. Грибы. Ягоды). – М., 1967. – 258 с.
- Нейшт.* – Нейштадт М.И. Определитель растений средней полосы Европейской части СССР. – 6-е изд., перераб. и доп. – М., 1963. – 640 с.

- Нов.* – Львовянинъ: Приручний и господарскій місяцесловъ на рікъ звичайный 1861. – Львів (без року вид.; на с. 94–103 список галицьких народних назв рослин, укладений Макс.Новицьким).
- ОВРУ* – Определитель высших растений Украины. – К., 1987. – 546 с.
- Он.* – Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. I–II.
- Парт.* – Партицкий О. Німецко-русский словарь. – Львів, 1867. – XVI, 432, 382 с.
- Петр.* – Украинско-латинский ботанический словарь: Рукопись Собрания Петрушевича. – № 4. – 94 арк. Зберігається в БАН Російської Федерації (СПб.).
- Писк.* – Піскунов Ф. Словник живої народної, письменної і актової мови руських югівцян Російської і Австро-Венгер. імп. – 2-е вид. – К., 1882. – V, 304 с.
- Радлов* – Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. – СПб., 1893–1911. – Т. I–IV.
- РО* – Рогович А. Обзорение семенных и высших споровых растений, входящих в состав флоры губерний Киевского учебного округа. – К., 1869. – 308 с.
- Роз.* – Рогович А.С. Опыт словаря народных названий растений Юго-Западной России с некоторыми поверьями и рассказами о них // Записки юго-западного отдела Русск. географ. общества за 1873 г. – К., 1874. – Т. I. – С. 109–179.
- Руб.* – Руберовский Н.А. Словарь малороссийского наречия: У 18 т. / Рукопись зберігається в БАН Російської Федерації (СПб.), шифр № 19.1.1.
- РУСб.* – Російсько-український словник ботанічної термінології і номенклатури. – К., 1962. – 340 с.
- Сабадош* – Сабадош І.В. Формування української ботанічної номенклатури. – Ужгород, 1996. – 192 с.
- СБН* – Словник ботанічної номенклатури (Проект). – К., 1928. – 313 с.
- Сим.* – Симонович Д. Ботанички речник: Имена бильака. – Београд, 1959. – 890 с.
- СІС* – Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. – 2-е вид., випр. і доп. – К., 1985. – 966 с.
- Ср.* – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – СПб., 1893–1912. – Т. I–III.
- Сред.* – Срединский Н.К. Материалы для флоры Новороссийского края и Бессарабии // Записки Новороссийского общества естествоиспытателей. – Одесса, 1872–1873. – Т. I–II.
- ССк.* – Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. – Ужгород, 2008. – 480 с.
- СУМ* – Словник української мови: В 11 т. – К., 1970–1980.
- СУМ 16-17 ст.* – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів 1994–2006. – Вип. I–XIII.
- Тан.* – Танчаковський Й. Руско-польска термінологія зі збіркою інших слів до шкільної і приватної науки. – Львів, 1910. – 91 с.
- Тм.* – Тимченко Е. Русско-малорусский словарь. – К., 1897. – Т. I–II.
- Ум.* – Уманець М. і Спілка А. Словарь російсько-український. – Львів, 1893–1898. – Т. I–II.
- Фасм.* – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева. – 2-е изд., стереотип. – М., 1986–1987.
- Хл.* – Хлопецький В. Дещо про луки, пасовиска і пашу // Просвіта. – Львів, 1896. – Кн. 196. – 50 с.
- Шейк.* – Шейковский К. Опыт южнорусского словаря. – К.; М., 1861–1886.
- Шест.* – Шестериков П.С. Определитель растений окрестностей Одессы. – Одесса, 1912. – 539 с.
- Шм.* – Шмальгаузен И. Флора средней и южной России, Крыма и Северного Кавказа. – К., 1895. – Т. I. – XXX, 468 с.
- Шух.* – Шухевич В. Гуцульщина. – Львів, 1899–1908. – Ч. 1–5.
- ЭСБМ* – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1978–1998. – Т. 1–8.
- ЭССЯ* – Этимологический словарь славянских языков: Праслов. лекс. фонд / Под ред. О.Н.Трубачева. – М., 1874–1992. – Вып. I–18.
- Яв.* – Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т. 1. – 411 с.
- ЯТ* – Яната О. Народні українські назви рослин Північної Таврії // Збірник наук.-літ. відділу тов-ва ім.Квітки-Основ'яненка у Харкові. – Х., 1916. – Т. I. – С.1–53.
- ЯЧ* – Яната О. Спис рослин, зібраних д. Громегою в Черкаській повіті на Київщині // Збірник природничо-технічної секції Українського наукового товариства в Києві. – К., 1912. – Вип. 2. – С. 109–154.
- Br.* – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1970. – 806 s.
- Hl.* – Hlibowicki J. Benennungen der in der Bukowina vorkommenden Pflanzen, in lateinischer, deutscher, romanischer und ruthenischer Sprache. – Czernowitz, 1890. – 13 S.
- Lind.* – Lindemann E. Flora Chersonensis. – Odessae, 1881–1882. – Т. 1–2.
- Mach.* – Machek V. Česká a slovenská jména rostlin. – Praha, 1954. – 366 s.
- Maj.* – Majewski E. Słownik nazwisk zoologicznych i botanicznych polskich. – Warszawa, 1889–1894. – Т. II. – 885 с.
- Mak.* – Makowiecki S. Słownik botaniczny łacińsko-maloruski. – Kraków, 1936. – 408 s.
- MES* – Machek V. Etymologický slovník jazyka českého. – 2-é, oprav. a dopln. vyd. – Praha, 1968. – 866 s.
- RS* – Rostafiński J. Symbola ad historiam naturalem medii aevii. – Krakau, 1900. – Т. I. – XXI, 605 p.